

Mgr. Olga Dontcheva-Navrátilová. PhD.

Coherence in Political Speeches. Interpreting Ideational, Interpersonal and Textual Meanings in Opening Addresses,

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita v Brně, 2010, 193 stran

Oponentský posudek habilitační práce

Cílem studie je rozbor souhry různých aspektů diskurzí koherence ve specifickém žánrovém typu. Předmětem zkoumání jsou politické projevy, konkrétně zahajovací projevy představitelů mezinárodních organizací, které, jak autorka upozorňuje, představují poměrně opomíjený typ politického diskurzu s formou připraveného monologického textu.

Dříve než autorka přistupuje k vlastnímu rozboru, předepisuje jej zevrubným teoretickým rozborům klíčových oblastí a pojmů. Je příjemné recenzovat rukopis takového druhu, jakým je předložená práce, protože teoretická část představuje v dobrém slova smyslu rychlokurs o současném stavu analýzy diskurzu a všech dalších disciplín, které lze při rozboru textu využít. Rozsah znalostí autorky a její přehled o literatuře týkající se těchto propojených relevantních okruhů je vskutku impresivní a platí to jak o autorech zahraničních, tak i domácích. Práce integruje koncepty a koncepce autorů různé specializace a teoretického zaměření do uceleného popisného nástroje, který pak aplikuje na daný žánr a problematiku. Toto nadprůměrné soustředění poznatků z dané oblasti je v práci signalizováno poměrem teoretické části (kap. 1 a 2) k ostatním. Tvoří více než polovinu textu, přičemž výklad teoretických aspektů přesahuje i do popisu metodologie výzkumu a projektu práce.

Východiskem je procesový model jazyka (Leech) založený na Hallidayově funkčním přístupu a jeho taxonomii jazykových makrofunkcí popisujících roviny jazykové produkce a interpretace. Zahrnují rovinu ideální (obsahová stránka a logické vazby mezi obsahovými komponentami diskurzu), rovinu interpersonální (interakce mezi účastníky komunikace, jejich vztahy, postoje a hodnotící aspekty, „evaluation“ a „appraisal“) a rovinu textovou (struktura textu, jeho vnitřní organizace a vnitřní vazby v rámci textu i situačního kontextu). Autorka řeší otázky základních pojmů, jako je text-discourse, různá pojetí diskurzu a relevantní typy kontextu (jazykový, kognitivní, sociální a socio-kulturní). Těžištěm teoretického výkladu je kap. 2, která se soustřeďuje na vymezení diskurzí koherence, povahu koherence na třech zmíněných rovinách a na popis analytického aparátu, s kterým se v rozboru pracuje.

Popis diskurzí koherence přihlíží k různým přístupům, které autorka rozděluje na „text-based“ a „discourse-based“. Textový přístup se vyznačuje důrazem na kohezi, (větnou) informační strukturu (informace známá-nová, členění na téma-réma) a s ní související tematické posloupnosti (Danešovo téma lineární, průběžné, derivované). Diskurzí orientované přístupy se zaměřují na rétorické vazby mezi propozicemi v textu, kognitivní mechanismy vytváření vazeb (pragmatické částice, kritérium „aboutness“, návaznost tematická, dějová a účastnická). Důraz je kladen na aspekty porozumění a interpretace diskurzu na základě sdílených vědomostí a interaktivní kolaborace atd. Autorka konstatuje zásadní posun od dřívějšího statického, deskriptivního pojetí koherence vycházejícího z textové konektivnosti a koheze k současnému pojetí koherence, která je výsledkem dynamické kooperace zúčastněných, je kontextově závislá a orientovaná zejména na příjemce a na složku porozumění a interpretace. Takto pojatá koherence vzniká v dynamickém procesu interakce a je víceúrovňovou charakteristikou diskurzu, která se uplatňuje na všech třech rovinách diskurzu.

Následující sekce jsou potom věnovány podrobnému popisu koherence na rovině ideační, interpersonální a textové, přičemž obraz těchto jednotlivých rovin koherence autorka sestavuje na základě kritického výkladu rozsáhlé literatury, z níž čerpá. Tak u koherence na ideační rovině věnuje pozornost referenční koherenci (Givón), na rovině interpersonální jsou podrobně popsány evaluace v diskurzu (Hunston, Thompson), hodnotící systém (appraisal; Martin, White) subsumující postoj (attitude), vzájemný poměr (engagement) a graduaci (odstupňování míry předchozích) a prostředky jejich realizace v diskurzu, a v neposlední řadě věnuje pozornost interakční dimenzi v monologickém diskurzu (zahrnující imaginární publikum, s nímž pisatel pracuje, a interpretační potenciál tohoto diskurzu). Výklad koherence na textové rovině sleduje vývoj od klasické práce Hallidaye-Hasanové, typologie indexových výrazů Cornishe, Hoeyho lexikálních vzorců textu až po kolaborativní pojetí koheze Tanskanenové. Autorka přidává zmínku o „porušené koherenci“, kdy neshoda v chápání diskurzu mezi jeho účastníky překračuje únosnou hranici.

Neméně komplexní je pak i analytický rámec pro zkoumání koherence (2.3), který autorka buduje v intencích analýzy diskurzu (zčásti i kritické analýzy diskurzu) a žánrové analýzy. Diskurzivní koherence je chápána jako „subjective perception of meaningfulness and purposefulness of discourse“ s dynamickou charakteristikou potenciálně variabilní kolaborace odehrávající se na zmíněných třech rovinách: ideační (kam řadí referenční návaznost, Danešovy tematické posloupnosti a logické vztahy na pozadí rétorické struktury), interpersonální (se složkou hodnotící, legitimizační, persvazivní a také modalitou ad.) a textovou (kohezivní prostředky referenční, a to deiktické i anaforické, konjunktivní a lexikální, tj. reiterace a kolokace). Pokud jde o žánrovou analýzu, vychází autorka z vlastního modelu kontextové analýzy žánru (str. 65), který úspěšně uplatnila ve své předchozí publikaci. Operuje v něm s parametry, které dělí do čtyř skupin: situační, účastníky, komunikační cíle a komunikační konvence. Úplný výčet všech probíraných jevů a aspektů nelze v posudku podat.

Po této důkladné teoretické přípravě představuje autorka politický diskurz a zkoumaný žánr zahajovacích projevů (kap. 3) reprezentovaný 30 projevy tří generálních ředitelů UNESCO (ca 50000 slov), jejichž funkční období spadá mezi 1974-2009. Dále předkládá model analýzy upravený pro tento žánr, strukturu žánru a tři základní rétorické kroky (funkce) zahajovacích projevů (salutation, argumentation, closure: pozdravnou část, argumentační část, věnovanou vlastnímu tématu a zahrnující složku úvodní, popisnou/řešitelskou a hodnotící, a konečně závěrečnou část). Struktura ani rétorické kroky nejsou předmětem studia, ale pouze východiskem pro zkoumání koherence.

Vlastní rozbor (kap. 4) není ovšem koncipován tak, že by izolovaně zkoumal všechny tři roviny diskurzu, ideační, interpersonální a textovou, na nichž lze koherenci vysledovat, nýbrž byly vybrány čtyři jevy, které se promítají zpravidla do více než jedné roviny diskurzu. Nejprve se zaměřuje na koherenci a persvazi, tedy na koherenci na rovině interpersonální z pohledu mluvčího. Dále rozebírá organizaci a kontinuitu diskurzivního tématu (tematické posloupnosti, temporální koherenci), tedy koherenci na rovině ideační, a rétorickou strukturu, pozdravnou a argumentativní část projevu a závěr. Pozdravná část, jak vyplývá z bližšího prozkoumání, slouží k nastolení autority a „existenční koherence“ mluvčího a buduje vztah s posluchači. Kromě řady dalších koherenčních faktorů (časoprostorová kontinuita) rozbor demonstruje, že formy oslovení slouží k interpersonální strukturaci diskurzu díky své schopnosti označovat změnu tématu a hranice rétorické fáze, a mohou tak být považovány za charakteristický rys tohoto žánru.

Analýza strategického využívání reference zkoumá anaforické a deiktické odkazování na sebe a ostatní prostřednictvím zájmen, které souhrnně vytvářejí efekt koherence na ideační a textové rovině diskurzu. Na interpersonální rovině zájmenná reference (propojená s evaluativní funkcí) navozuje představu dialogičnosti a kontinuity sociálních rolí a vztahů mezi účastníky diskurzu. Autorka zkoumá a porovnává pronominální referenci všech tří generálních ředitelů, naznačující zřetelné rozdíly ve výběru zájmen, které lze usouvztažnit s celkovým kontextem projevu. Zvláštní pozornost věnuje autorka funkci a významovým nuancím zájmena 1. os. pl., *we*. Konečně poslední zkoumaný jev je modalita, rovněž hodnocená jako prostředek koherence z interpersonálního hlediska. Autorka se zaměřuje na oba základní typy modalit: deontickou, která poukazem na to, co

se (ne)smí vytváří v diskurzu ideologický obraz toho, co je „správné“ a co „špatné, a epistemickou, která signalizuje řečnickovu jistotu, přesvědčení a identifikaci s propozičním obsahem. Podrobně srovnává distribuci modálních sloves *must*, *should* a *have* v deontické funkci (s různým pragmatickým využitím) a distribuci prostředků modality epistemické (modální slovesa a lexikální slovní druhy). Zde by stálo za úvahu doplnit souhrnnou informaci o tom, kolik modálních sloves se ve zkoumaném vzorku celkem objevilo, aby bylo možno získat představu o zastoupení modálních sloves v deontické a epistemické funkci. Podle zjištění studie korelace obou typů modálních významů umocňuje prvek evaluativní koherence konzistentním uplatněním takto demonstrovaných postojů mluvčího. Souhrnný přehled o všem podstatném podává závěrečná kap. 5, která předkládá i program výzkumu do budoucna.

Vzhledem k tomu, že autorka usiluje o mnohostranný multidisciplinární přístup, jehož definitivní podoba vzniká postupně, je zřejmé, že studie zahajovacích projevů nemůže být chápána jako vyčerpávající analýza prostředků koherence v tomto žánru, přestože pokrývá všechny její podstatné aspekty, ale dokumentuje a ověřuje funkčnost a adekvátnost autorčina popisného aparátu a pojetí koherence. Výstupy studie nemají většinou za cíl kvantifikovat zkoumané aspekty koherence, zato předkládají pozoruhodný obraz spleťtého přediva vzájemných vztahů, významů a souvislostí na různých rovinách a mezi nimi, které diskurzu propůjčují jeho „koherenci“. Kromě řady konkrétních zjištění a cenných postřehů je největším přínosem studie rozpracování metodologie zkoumání koherence. Z kognitivního hlediska pak studie předkládá názorný obraz multidimenzionality žánru a jeho koherence. Práce je logicky vystavěná v teoretické i výzkumné části a je psána bohatým a vytříbeným jazykem adekvátním tématu.

Zajímá mne autorčin názor na možnost sestavit (analogicky s pracovním modelem žánrové analýzy a popisem rétorické struktury atd.) matici, která by přehledně korelovala roviny diskurzu, generickou strukturu žánru s prostředky a formami koherence. Jinými slovy, zda by nešlo vytvořit jakousi orientační mapu, která by popis koherence zpřehlednila. V práci se dále objevilo několik bodů, na které bych se rád zeptal:

- v textu se opakovaně objevuje zmínka o různých stupních koherence, jakožto důsledku jejího skalárního charakteru. Lze míru koherence v principu kvantifikovat a pokud ano, bylo by možno toho využít např. jako stylistického indikátoru?
- v textu se pracuje s termíny „genre“ a „text-type“ (např. str. 38), jaký rozdíl mezi nimi autorka spatřuje, jinými slovy, jak je vymezuje
- do výkladu je zaveden koncept „disturbed coherence“ (str. 49-51); do jaké míry je „disturbed coherence“ relevantní u monologických projevů typu zahajovací projevy?

Hodnocení: Předložená studie je systematickou a kompetentní sondou do dané problematiky, po formální a obsahové stránce (ve shodě se zkoumaným tématem) nanejvýš koherentní a nepochybně představuje cenný příspěvek k porozumění podstaty koherence nejen v žánru z diplomatické sféry. Z hlediska zaměření a metodologie zcela odpovídá současnému modernímu dynamicky pojatému a mnohvrstevnatému („holistickému“) přístupem k jazyku. Z textu je zjevná autorčina erudovanost a obdivuhodná sečtělost v teoretické literatuře k dané oblasti a obeznámenost se zkoumaným tématem. Při tak rozsáhlé akumulaci poznatků z různých disciplin, které byly v práci použity, vzniká vždy nebezpečí, že se autorův hlas ztratí a výsledkem nebude syntéza, nýbrž kompilace. To se však v tomto případě nestalo. Autorka prokázala, že je natolik silná vědecká osobnost, že dokáže vybrat podstatné komponenty, integrovat je a obohatit vlastními zkušenostmi a poznatky a na jejich základě si vytvořit vlastní názor a sestavit teoreticky poučený, a přitom původní nástroj analýzy. Lze konstatovat, že autorčina metodologie je nosná, že dokáže vytěžit řadu zajímavých vhladů a odhalit vnitřní a vnější souvislosti mezi různými aspekty koherence ve zkoumaném žánru a její realizace konkrétními řečníky.

Habilitační práce *Coherence in Political Speeches* Olgy Dontchevy-Navrátilové v plné míře splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v oboru anglický jazyk. Proto ji jednoznačně doporučuji k habilitačnímu řízení.

V Praze dne 31. května 2012

prof. PhDr. Aleš Klégr